

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

МІСЕВИЧ Сергій Васильович

УДК 348.1

ДЖЕРЕЛА КАНОНІЧНОГО ПРАВА
(теоретико-правовий аналіз)

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Козловський Антон Антонович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Козюбра Микола Іванович,
Національний університет “Києво-Могилянська
академія”, професор кафедри міжгалузевих
правових наук;

кандидат юридичних наук, доцент
Рабінович Сергій Петрович,
Львівський юридичний інститут МВС України,
доцент кафедри цивільного права та процесу.

Провідна установа Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра теорії та історії
держави і права (м. Київ).

Захист відбудеться “19” ~~серпня~~ 2005 р. о “10” годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “14” листопада 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Релігія та право – дві нормативні системи з спорідненими характеристиками, що з різних сторін урегульовують життя суспільства і протягом тисячоліть взаємодіють у найрізноманітніших формах. Одним з найцікавіших результатів такого співіснування стало виникнення суміжних релігійно-правових нормативних систем – сукупності норм, які врегульовують особливу сферу суспільних відносин.

Однією з найрозвиненіших і найвпливовіших релігійно-правових систем сучасності є християнське канонічне право, що виникло і сформувалося на базі християнської релігійно-філософської доктрини. Термін „канонічне право” за обсягом охоплює релігійно-общинні правові системи найбільших „традиційних” гілок християнства – православ’я та римо-католицизму. Це – діюча система релігійно-правових приписів, що реально врегульовує цілий ряд специфічних суспільних відносин, які не піддаються впорядкуванню в інший спосіб. Термінологічно для позначення цієї ж системи використовується і поняття „церковне право”. Незважаючи на певні відмінності, у східнохристиянській каноністиці ці два поняття прийнято вважати практично тотожними за обсягом і, оскільки під канонічним правом найчастіше розуміють позитивне право церкви, то у роботі використовуватиметься саме це поняття.

Релігія та церква посідають унікальне за значенням місце у житті суспільства. Будучи по суті аксіологічно-світоглядною формою пізнання світу, релігія, з одного боку, виступає як визначальний фактор при формуванні внутрішньої системи етичних оцінок, мотивацій та метафізичного світогляду віруючої людини, з іншого боку, вона в абсолютній більшості випадків є інституційно вираженим видом колективної свідомості, покликаним задовольняти релігійні потреби та впливати на суспільні процеси. Церква усвідомлює себе як особливу трансцендентно-іманентну дійсність щодо навколишнього світу, яка, однак, не розглядається як однорідне з державою утворення. Засвоївши багатовіковий історичний досвід їх взаємодії та намагаючись втілити в життя демократичні принципи, які в тій чи іншій мірі вважаються тепер загальноприйнятими засадами державного будівництва, переважна більшість сучасних держав залишила за собою виняткове право на визначення правового статусу релігійних організацій та контроль за реалізацією принципу свободи совісті. Виняткове врегулювання державою цієї сфери, окрім забезпечення вільного віросповідання, має за мету й уникнення різних типів соціальних конфліктів, які можуть спалахнути на релігійному ґрунті. Цей тип конфліктів, поряд з міжнаціональними та расовими, – один з найбільш розповсюджених різновидів глобальних конфліктів, що характеризуються особливим дестабілізуючим впливом і надзвичайно важко піддаються улагодженню. Однак, незважаючи на те, що існують чітко визначені державно-правові засоби врегулювання релігійних конфліктів, гіркий досвід

історії та сьогоденні (зокрема багаторічного розділення православ'я в Україні) свідчить, що лише їх недостатньо. У цьому аспекті значними потенційними можливостями як стабілізуючий фактор володіє сфера, що до цього часу залишається порівняно малодослідженою сучасною юриспруденцією та державними органами, до компетенції яких входить сприяння залагодженню міжконфесійних суперечок, – канонічне право. Воно є методологічною основою припинення конфліктів і найбільш значимим є його внесок у тому разі, коли суб'єкти конфлікту стоять фактично на одних догматично-віровнавчальних і канонічно-правових засадах, як це можемо спостерігати на прикладі кризи православ'я в Україні. Саме у цій площині, можна вбачати неабияке практичне значення сучасних спроб вивчення канонічного права для держави та суспільства. Дослідження у цій сфері мають і важливе теоретичне значення (особливо для аналітичної юриспруденції), адже вони дозволяють вивчити систему права, що зберегла у собі багато архаїчних мотивів, і взаємодію права та релігії – двох систем соціальних норм. Послідовний теоретико-правовий аналіз джерел канонічного права через залучення нового матеріалу дозволяє розширити розуміння категорії джерел (форм) права, що сформовано на даний момент у теорії права.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці радянських правознавців: М.Г. Александрова, А.І. Денисова, С.І. Зівса, С.Ф. Кечекьяна, М.М. Разумовича, І. Сабо, Л.Р. Сюкияйнена, В.Є. Ціркїна, А.Ф. Шебанова та ін.; праці сучасних дослідників-правознавців: М.Ю. Варьяса, А.Б. Венгерова, О.Ф. Скакун, А.Ю. Калініна, А.А. Козловського, М.І. Козюбри, С.А. Комарова, В.В. Копейчикова, В.О. Котюка, М.І. Матузова, П. Музиченко, Г.І. Муромцева, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, П.М. Рабіновича, Ю.В. Тихонравова, В.М. Хропанюка та ін., а також доробок відомих дореволюційних учених-юристів: Б. Кістяківського, Н.М. Коркунова, Л.І. Петражицького, М. Рененкампа, В.І. Сергієвича, Є.М. Трубецького, В.М. Хвостова, Г.Ф. Шершеневича та ін. Важливе значення для написання дослідження мали праці відомих учених-каноністів: С.С. Бобчева, М.І. Горчакова, М. Заозерського, М. Красножена, О. Лотоцького, А. Мірлеса, єп. Никодима (Мілаша), М. Остоумова, А.С. Павлова, А.І. Покровського, І. Попова, Р. Полподорова, М. Суворова, М. Фіолетова, В. Ципіна та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає підготовленій Інститутом законодавства Верховної Ради України „Концепції розвитку законодавства України на 1997-2005 роки”. Проблематика дисертаційного дослідження відповідає також науковій темі на 2001-2005 роки „Теоретичні засади становлення правової держави в Україні” (номер державної реєстрації 0102U005306), яка розробляється кафедрою теорії та історії держави і права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мета і задачі дослідження. Основна мета дисертаційного дослідження – обґрунтування положення про те, що джерела канонічного права можна розглядати як об'єкт вивчення теоретико-правової науки, застосування понятійно-категорійного апарату якої дозволяють виявити природу та теоретико-правові особливості джерел канонічного права релігійного об'єднання (церкви), що займає одну з ключових позицій у історії, культурі та сучасному житті суспільства в Україні, – східної християнської (православної) церкви. Окрім цього, метою дослідження є виявлення сутності та теоретико-правова порівняльна характеристика систематизації джерел канонічного права вказаного релігійного об'єднання.

Головними задачами даного дослідження стали:

- визначення на основі сучасних теоретико-правових підходів ключових понять дослідження;
- з'ясування ролі, місця та значення канонічного права серед інших сфер та галузей права;
- вияв специфічних і спільних для всіх форм права рис, властивих джерелам канонічного права;
- з'ясування видової різноманітності та ієрархічної структури джерел східнохристиянського канонічного права і порівняльна теоретико-правова характеристика цих видів;
- розкриття сутності та специфіки процесу систематизації джерел канонічного права на різних його стадіях та етапах;
- виявлення тенденцій сучасного розвитку джерел цього типу та створення моделі проведення систематизації на їх базі.

Об'єктом дослідження є джерела християнського канонічного права, які досліджуються на матеріалі однієї з найбільших релігійних деномінацій України – східнохристиянської (православної) церкви.

Предметом дослідження є порівняльний теоретико-правовий аналіз джерел канонічного права вказаного релігійного об'єднання та специфіки їх систематизації.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали загальні та спеціальні методи, якими користується сучасна теоретико-правова наука, сучасні загальнотеоретичні погляди на право та державу. Використано абстрактно-логічні методи (аналіз, синтез, дедукція, індукція та аналогія, перехід від конкретного до абстрактного і навпаки, побудова дефініцій понять, застосування поділу та класифікації), історико-правовий, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та ряд інших загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Структурно-функціональний метод був необхідний для виявлення місця канонічного права в системі правових явищ та місця джерел канонічного права серед джерел

права. Порівняльно-правовий метод використовувався в процесі дослідження специфіки джерел християнського канонічного права та їх систематизації. Його застосування дозволило виявити як спільні, так і відмінні риси джерел канонічного права у порівнянні з джерелами світського права. Використання таких спеціальних методів, як формально-юридичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, дало змогу проаналізувати видову та якісну специфіку джерел канонічного права та стадій і етапів їх систематизації. В ході дослідження використані також методи, напрацьовані каноністикою. Наприклад, за допомогою історико-догматичного методу аналізуються історичні особливості та хід систематизації джерел канонічного права.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняному правознавстві комплексним монографічним дослідженням, присвяченим теоретико-правовому аналізу джерел східно-християнського канонічного права. В ході проведеного дослідження сформульовано ряд нових наукових положень та висновків:

- вперше на основі сучасних теоретико-правових принципів розглядаються джерела канонічного права східної християнської церкви, процес їх систематизації, використовуючи порівняльно-правовий підхід виділяються загальні й специфічні риси, властиві цим правовим явищам;
- запропоновано авторський підхід щодо визначення місця канонічного права як автономної надкорпоративної правової системи, що є частиною сім'ї релігійного права;
- вперше визначено положення про те, що джерела канонічного права мають усі ключові ознаки джерел права у традиційному розумінні;
- з нової точки зору визначено загальні поняття джерел права, джерел канонічного права, матеріальних і формальних джерел, канонічно-правового звичаю, канонічно-правового акту, прецеденту та договору;
- вперше комплексно з теоретико-правової точки зору розглянуто нормативно-видову різноманітність цих джерел;
- вперше виявлено теоретико-правові особливості стадій та етапів їх систематизації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- у науково-дослідній сфері одержані результати можуть сприяти подальшій розробці проблематики теоретико-правового дослідження канонічного права;
- у сфері правотворчості – ці результати можуть бути використані при розробці та прийнятті нової редакції Закону „Про свободу совісті та релігійні організації” і підзаконних нормативно-правових актів з питань державно-церковних відносин;
- у правозастосовчій діяльності використання одержаних результатів може

сприяти подальшому формуванню правових і суспільно-політичних механізмів гармонізації державно-церковних відносин в Україні;

- у навчальному процесі матеріали дисертації доцільно використовувати при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури з дисциплін „Теорія права”, „Канонічне право” та при проведенні семінарських занять, написанні навчально-кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації апробовані на ряді науково-практичних конференцій, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть” (м. Київ, 1999 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики” (м. Київ, 1999 р.), науково-практичній конференції „Україна: поступ у майбутнє” (м. Київ, 2000 р.), міжнародній науково-практичній конференції „Біблія і культура” (м. Чернівці, 2000 р.), II Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців, аспірантів і студентів „Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави” (м. Одеса, 2003 р.) та V Всеукраїнській науково-практичній конференції „Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні” (м. Острог, 2004 р.).

Положення дисертації доповідалися на теоретичних семінарах викладачів юридичного факультету та розглядалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у десятих статтях, з них п'ять опубліковані у збірниках наукових праць, які входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, до яких входить сім підрозділів, висновків і списку використаної літератури. Повний обсяг дисертації становить 185 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 27 сторінок, що включає 367 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження дисертації, розкривається ступінь наукової розробки проблеми, зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначається мета і завдання дослідження, дається характеристика об'єкта, предмета і методологічної основи дисертаційної роботи, формулюється наукова новизна та викладаються основні положення, які виносяться на захист, висвітлюється практичне значення й апробація результатів дослідження, вказуються публікації за темою дисертації, наводяться відомості про структуру й обсяг роботи.

Перший розділ "Правова природа джерел канонічного права" присвячений з'ясуванню підходів до визначення поняття джерела права у світській юридичній науці та каноністиці; загальних логіко-методологічних проблем, властивих усім суспільно-науковим дефініціям, і способів їх подолання; поглядів на природу джерел права в їх історичному розвитку; термінів, які доцільно застосовувати до зазначених наукових формоутворень у загальному процесі вивчення та вираження об'єктивної дійсності; виявленню специфіки джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права та джерел інших релігійних правових систем.

У підрозділі 1.1. "Поняття джерел канонічного права" аналізується проблема дефініції поняття джерел права, розв'язання якої має фундаментальне значення для подальшого порівняльного аналізу конкретних видів джерел канонічного та світського права. Розв'язання проблеми дефініції поняття джерела канонічного права має фундаментальне значення для подальшого порівняльного аналізу конкретних видів джерел канонічного та світського права. Формулювання визначення поняття є підсумком тривалого логіко-гносеологічного процесу пізнання сутності явища. Можливі два основних підходи до створення визначень, перший з яких передбачає розгляд визначуваного явища на сучасному етапі його розвитку без урахування темпорального фактора, другий – розрізнення історичних етапів розвитку явища та його розгляд у генетично-еволюційному аспекті. Відповідно до першого з них джерела права можна розуміти як: 1) зовнішні форми виразу юридичних норм; 2) нормотворчу діяльність держави та результати цієї діяльності; 3) сили, що виробляють право; 4) причини, умови чи способи надання соціальним нормам статусу правових. Другий підхід дозволяє виявити поступову еволюцію категорії джерел права, якісно новим етапом якої стало виникнення основних концепцій (шкіл) права. Об'єктивною підставою складності утворення універсального визначення джерел права є суттєва різноманітність значень цього поняття, що склалося історично. Сучасний підхід до дефініції джерел права передбачає синтез історичного і „позачасового” їх розуміння та доцільність багаторівневого розгляду такого складного правового явища.

Вчені-каноністи XIX – поч. XX ст.ст. у своїх працях або дотримувались певної правової концепції у розумінні джерел права, або ж узагалі намагались уникати будь-яких визначень цієї категорії, посилаючись на істотні відмінності між світським і канонічним розумінням основних форм існування права. Позиції сучасних дослідників канонічного права за їх спрямуванням можна класифікувати на дві категорії: консервативну (передбачає синкретичний аналіз існуючих випробуваних часом авторитетних моделей певного явища) та еволюційну (представляє спробу піднесення за допомогою сучасних

наукових методів категорійно-понятійного апарату канонічного права до сьогоденного рівня розвитку „світської” юриспруденції).

Підрозділ 1.2. „Специфіка джерел канонічного права східнохристиянської церкви” доводить, що канонічне право належить розглядати як автономну надкорпоративну правову систему, що є частиною сім’ї релігійного права. Специфічні риси цих джерел при порівняльному розгляді можна класифікувати на дві великі категорії: 1) специфіка джерел канонічного права по відношенню до джерел світського права; 2) специфіка канонічно-правових джерел щодо джерел інших релігійних правових систем. Джерела канонічного права врегульовують особливий тип суспільних відносин, яким характерні власні предмет (суспільні відносини, пов’язані із задоволенням релігійних потреб) та методи нормативного врегулювання (імперативний, диспозитивний, змішаний, акривія та ікономія в якості специфічних методів). Інший підхід до класифікації специфіки різних типів джерел права дозволяє виділити відповідно до двох основних рівнів розуміння і поділу джерел права такі групи: 1) специфіка різних типів джерел у матеріальному їх розумінні; 2) специфіка джерел у формальному відношенні. Головна ознака, що визначає специфіку джерел канонічного права у матеріальному аспекті, – це нормотворча воля, яка субстантивується у певних органах, що легітимно здатні створювати нові джерела права і самим фактом волевиявлення закріплювати за ними загальнообов’язковий до виконання всіма адресатами статус. Носієм цієї волі у цьому випадку є не держава, а окремі релігійні організації (організовані об’єднання віруючих, основна організаційна форма буття релігії в суспільстві) та релігійні об’єднання (церкви – середовище буття та фундаментальні джерела канонічного права), що прямо чи опосередковано беруть участь у канонічному нормотворчому процесі.

Специфіка джерел канонічного права у формальному розумінні проявляється у їхньому змісті, який складають релігійно-правові норми. Необхідно чітко розмежовувати поняття релігійної норми (як одного з видів соціальних норм) і релігійно-правової норми (як специфічного типу правових норм, якому властиві всі основні ознаки права).

Особливості джерел канонічного права проявляються й у їх класифікації, для якої типовим є виділення специфічних нехарактерних для світського права видів правових джерел (Біблія, церковне передання, канонічний звичай, церковне законодавство та ін.).

Другий розділ „Види джерел канонічного права” присвячений аналізу видової різноманітності джерел канонічного права. Метою даного розділу є виявлення правової природи та особливостей матеріальних і формальних джерел канонічного права, а також юридичної доктрини.

У підрозділі 2.1. „Матеріальні джерела канонічного права” наголошується, що східнохристиянська каноністика за весь час свого існування наразі так і не

виробила остаточних, послідовних та несуперечливих критеріїв розподілу джерел канонічного права на матеріальні та формальні (і це не зважаючи на той факт, що саме ця класифікація досі залишається однією з найбільш вживаних та небезпідставно вважається основною). Сучасне бачення матеріальних джерел права містить розуміння цієї категорії у двох основних значеннях: широкому (як комплексу соціальних факторів, що впливають на формування правових норм) та вузькому (як системи суб'єктів, нормативно оформлені форми виразу волі яких здатні набувати вигляду правових приписів).

Застосовуючи формально-логічний підхід, матеріальним джерелом канонічного права християнської церкви у власному розумінні терміну може називатися лише суб'єктивована нормотворча воля релігійного об'єднання, адже лише вона уповноважена ствердити автентичність виразу волі Бога та шляхом рецепції вибірково включити окремі нормотворчі вияви державної волі до діючої системи релігійного права.

Слідуючи усталеній традиції, можна виділити три види матеріальних джерел східнохристиянського канонічного права: це – суб'єктивована нормотворча божественна, церковна та державна воля.

Найбільш важливою концепцією, що склалася у християнському канонічному праві, та центральним положенням, у якому вона знайшла свій вираз повною мірою, є вчення про божественне походження найважливіших засад і принципів цієї релігійно-правової системи; про певні „вічні закони” як прями форми вираження мудрості та волі Бога. Ці положення, яким віра у їхнє неземне походження надала найвищого ієрархічного статусу, вважаються вічними та незмінними.

Нормотворче волевиявлення органів церковної влади та управління є центральним різновидом матеріальних джерел канонічного права, що характеризується надзвичайно тісним взаємозв'язком з першим видом джерел – божественною волею. У східному християнстві доцільно виділити два рівні вияву волі церкви як одного з матеріальних джерел канонічного права: а) загальний рівень (універсальна суб'єктивована нормотворча воля, не обмежена майже ніякими чинниками, що здатна приймати рішення загального характеру, канонічно-зобов'язальна сила яких поширюється на всі суб'єкти канонічно-правового регулювання); б) локальний рівень (воля, спрямована на створення норм, що визначають канонічно-правовий статус окремих структурних чи адміністративно-територіальних частин християнської церкви – зокрема, наприклад, помісних церков, монастирів, духовних шкіл тощо).

Правом повноважного представництва волі церкви наділена ціла система органів церковної нормотворчості, до якої входять: 1) інститут єпископів (базисна ланка суб'єктів канонічної правотворчості, представники якої можуть створювати нові приписи, змінювати існуючі та проводити офіційну

систематизацію канонічних норм у разі наступного потвердження таких дій церковними соборами та сприйняття їх авторитету церковною громадськістю); 2) церковні собори (вищі органи управління у східній християнській церкві) та колегіальні органи церковного управління різних рівнів, церковні організації (юридичні особи, наділені обмеженими делегованими повноваженнями у сфері канонічної нормотворчості, які через власні управлінські органи можуть самостійно вирішувати окремі питання, пов'язані з функціонуванням цих структур); 3) церковна громадськість (її активна участь у процесі канонічної правотворчості є унікальною особливістю релігійних правових систем).

Третім різновидом матеріальних джерел канонічного права є нормотворча воля державної влади. Опосередковано канонічно-правотворча функція органів держави проявляється в тому, що держава, як утворення, наділене суверенною владою в межах власної території, охоплює системою власного правового регулювання всі громадські організації та об'єднання, серед яких є і релігійні організації.

У підрозділі 2.2. „Формальні джерела канонічного права східнохристиянської церкви” досліджується визначення формальних джерел канонічного права під якими розуміють форми зовнішнього виразу канонічно-правових норм і аналізуються види формальних джерел.

Чільне місце в ієрархії формальних джерел релігійно-правових систем традиційно посідають положення, викладені у священних книгах релігій, на доктрини яких опираються ці системи. Особливе значення для кожного християнського релігійного об'єднання мають приписи священної книги цієї світової релігії – Біблії, яка є по суті збірником багатьох творів, написаних різними авторами та у різні епохи. Саме у Біблії розкрито засади християнського віровчення та культу, подано основні парадигми християнського світогляду. Виходячи з матеріального розуміння поняття джерела права як правотворчої волі, серед дослідників православного канонічного права набула поширення думка, що норми, які містяться у Біблії, є фундаментальними принципами в силу свого найвищого авторитету, на яких базується все життя церкви, формальною засадою церковної правотворчості. Звичайно, Біблія, як і більшість священних книг інших релігій, не містить систематизованого кодексу релігійно-правових норм. Однак, у ній вміщено загальні начала, вихідні положення та напрямки правового регулювання, які через акти тлумачення та нові норми, що виникають на підставі біблійних доктрин, деталізуються і реалізуються через них. Конкретні приписи та загальні парадигми Біблії істотно вплинули на історичний процес формування канонічного права всіх, без винятку, гілок християнства.

Канонічно-правовий звичай є специфічним різновидом правового звичаю, наділеним значною кількістю видових особливостей, який посідає важливе місце в ієрархії джерел канонічного права. Однією з основних форм

існування канонічних звичаїв є церковне передання. Вчені-каноністи практично не займалися питанням визначення поняття канонічно-правового звичаю як такого, натомість, визначаючи дане поняття в цілому. Канонічно-правовий звичай – це канонічний припис, що сформувався внаслідок однотипного повторення певних юридично значимих дій протягом певного часу, який інтегрований суб'єктами канонічної правотворчості до системи діючого релігійного права.

Канонічний звичай для інтеграції у правову систему має відповідати ряду вимог: 1) мати певну давність існування, безперервно використовуватись зі спільної добровільної згоди; 2) бути обов'язковим, чітко визначеним, узгодженим з іншими звичаями; 3) відповідати критерію розумності.

Місце певної звичасвої норми в ієрархії інших канонічних звичаїв визначається: а) давністю звичаю; б) територією, на якій він існує; в) ступенем інтеграції звичаю до системи діючого позитивного права.

Ядром канонічного права, найбільшою за обсягом та складністю його частиною, позитивним правом, норми якого носять чи не найбільш яскраво виражений юридичний характер, є церковне законодавство. Канонічно-правовий акт – це офіційний акт-документ компетентного органу церковного управління, що містить канонічно-правові норми. Значна автономність церковної нормотворчості відобразилася у ряді специфічних рис, властивих усьому церковному законодавству: 1) його реальний нормативний зміст і сфера дії обмежені майже суто церковними відносинами; 2) церковне законодавство має винятково консервативний характер, зумовлений вищою метою існування канонічно-правових норм – збереженням організаційної та віронавчальної єдності церкви, її самототожності за будь-яких зовнішніх обставин і чинників; 3) канонічно-правові акти досить рідко виражаються у категорично-імперативній формі (типовою для них швидше є форма правил, що переконують і настановляють, тобто діють на волю через совість із застосуванням особливих видів санкцій).

Одним з цілком самостійних різновидів джерел канонічного права можна вважати канонічний прецедент – рішення церковних органів, наділених судовими повноваженнями, що служать зразками для вирішення подібних справ у майбутньому і мають зобов'язальний характер. У житті певного релігійного об'єднання (церкви), на яке поширює свою дію канонічне право, досить часто зустрічаються спірні відносини, які не врегульовуються ні канонічно-правовими звичаями, ні канонічно-правовими актами, ані канонічними договорами. Повноваженнями з урегулювання цих спірних правовідносин наділені органи церковного судочинства. Рішення, прийняті ними мають обов'язковий характер для адресатів. Існує ціла сфера канонічно-правових відносин (щодо правового

врегулювання віронавчальних, територіальних, адміністративних та інших спорів), які врегульовуються рішеннями церковних судів.

Судовому прецеденту, як різновиду формальних джерел канонічного права, властивий цілий ряд ознак, що вирізняють його як з-поміж інших джерел цієї правової системи, так і з масиву судових прецедентів у світському праві: 1) відсутність устояної форми зовнішнього виразу (рішення судових органів можуть видаватися як самостійними актами, так і входити до складу канонічних нормативних актів); 2) багато видів органів церковного судочинства є структурами, наділеними не лише судовими, але й адміністративно-управлінськими повноваженнями (однією з інстанцій системи церковного судочинства, наприклад, є суд єпископа), а тому міра обов'язковості та сфера дії рішень цих органів визначається владними повноваженнями та авторитетом конкретного органу, що приймає рішення у загальній системі всіх органів церковної влади.

Канонічно-правовий договір, незважаючи на безперечний факт його існування у канонічному праві, залишається майже не дослідженим нормативним явищем у рамках цієї правової системи. Його можна визначити як канонічний акт, що ґрунтується на взаємному волевиявленні сторін, яким створюється канонічно-правова норма. Така дефініція базується на істотних ознаках цього різновиду договорів, до числа яких можна віднести те, що: 1) виникнення канонічно-правового договору пов'язане з досягненням взаємної згоди; 2) цей договір має нормотворчий характер. Джерелами канонічного права є всі канонічні договори (як загального, так і індивідуального характеру, укладення яких також може призводити до виникнення канонічних норм особливого типу – індивідуальних норм).

На основні вищевикладеного є сенс здійснити загальнотипову класифікацію канонічно-правових договорів з огляду на сфери, в яких вони використовуються у сучасному житті православних церков України. Відповідно до цього необхідно виділяти такі види канонічно-правових договорів, як внутрішньоцерковні (угоди, що містять норми, які врегульовують внутрішнє життя церкви) та зовнішньоцерковні (що врегульовують зовнішньоцерковні та міжцерковні відносини). Окремим різновидом канонічно-правового договору є договори, укладені за нормами світського права, що діє на території держави, де функціонує релігійне об'єднання. Такі договори, незважаючи на їх світський правовий характер, у разі їх ратифікації церковними органами належить вважати одночасно і зовнішніми джерелами канонічного права.

Підрозділ 2.3. „Юридична доктрина (тлумачення визначених каноністів)” показує, що у каноністиці безпосереднім джерелом права прийнято вважати лише тлумачення авторитетних каноністів. Юридична доктрина як цілісне і єдине джерело права згадується лише у поодиноких сучасних фахових

працях. Відповідно до церковної традиції найбільш авторитетними тлумачами канонічного права східної християнської церкви, пояснення яких можна розглядати, щонайменше, як допоміжні джерела права, є відомі церковні та державні діячі XII ст. Олексій Арестин, Іоанн Зонара та Феодор Вальсамон. Кожного з них характеризує власний методологічний підхід до тлумачення канонічних приписів.

Юридична доктрина посідає важливе місце серед джерел канонічного права у східному християнстві й при цьому її значення не вичерпується формально-регулятивною функцією. Вона є головним чинником у розвитку канонічно-правової науки та засобів регулятивного впливу. Роль доктрини у становленні канонічного права як цілісної системи можна порівняти із значенням юриспруденції Давнього Риму у представленні суперечливої сукупності різнотипних норм римського позитивного законодавства у вигляді стрункої та впорядкованої нормативної системи, що тривалі віки була зразком для наслідування. З часу фактичного припинення у православній церкві процесу створення універсальних канонічних приписів найвищого рівня юридична доктрина (яка містить, окрім інших елементів, ще й правові принципи та авторитетні тлумачення) може вважатися ключовим методом пристосування існуючого канонічно-нормативного матеріалу до вимог мінливих церковних відносин.

У третьому розділі *„Специфіка систематизації джерел канонічного права”* з'ясовується специфіка етапів і стадій систематизації джерел канонічного права й аналізуються сучасні тенденції кодифікаційного процесу.

Підрозділ 3.1. „Специфіка етапів систематизації джерел канонічного права” вказує на те, що особливості систематизації джерел канонічного права зумовлюються унікальністю канонічно-правових відносин, які врегульовуються ними, та особливою природою релігійного об'єднання (церкви) як основного суб'єкта систематизаційного процесу. Можна констатувати, що є всі об'єктивні підстави застосовувати науковий доробок щодо закономірностей систематизації норм світського права для порівняльного теоретико-правового аналізу систематизації норм канонічного права. Однак, констатуючи спорідненість за правовою природою, не можна не зауважити, що упродовж тривалого часу паралельного розвитку системи релігійного та світського права набули досить багато суттєвих специфічних ознак, що знайшли своє вираження у меті, завданнях, методах, способах і стадіях систематизації канонічно-правових приписів.

Підрозділ 3.2. „Сучасні тенденції кодифікаційного процесу в канонічному праві східнохристиянської церкви” розкриває, що основні тенденції розвитку церковного законодавства на сучасному етапі зумовлюються гострим усвідомленням усіма суб'єктами канонічних правовідносин потреби

скликання та проведення наступного всеправославного собору як єдиного органу, наділеного компетенцією вирішувати канонічні питання загальноцерковного характеру. На сучасному етапі назріла необхідність вироблення єдиних узгоджених концептуальних засад розвитку канонічного права на майбутнє та низки конкретних заходів з їх втілення.

Реформування канонічного права як цілісної релігійно-правової системи, враховуючи парадигму незмінності віронавчального елемента, ймовірно, проходитиме у формі піднесення канонічно-правового регулювання до рівня сучасних вимог. Необхідно створити сталий механізм прийняття, зміни та припинення дії канонічно-правових норм, що значною мірою відповідатиме загальнотеоретичним принципам формування джерел права і свідчитиме про історичний взаємовплив юридичних конструкцій релігійного та світського права.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення наукових позицій і запропоновано на основі сучасних досягнень правової науки новий підхід щодо розуміння концептуальної природи та специфіки джерел канонічного права як зовнішніх форм закріплення нормотворчої волі самостійного релігійного об'єднання.

У висновках сформульовані загальні підсумки дослідження, визначені основні положення, в яких знайшла своє відображення наукова новизна підходу до аналізу предмета дослідження і які становлять зміст дисертаційної роботи.

1. Розгляд основних історичних етапів генезису поняття джерела права дозволяє констатувати дуже повільну в якісному відношенні еволюцію цього поняття як теоретико-правової категорії та чітку домінанту матеріального розуміння джерел права на ранніх стадіях його вивчення (античність, середньовіччя). Якійсно новим етапом дослідження джерел права можна вважати час виникнення основних концепцій права, кожна з яких запропонувала власний методологічно цілісний погляд на право в цілому та різні форми виразу його буття (в тому числі і джерела права). З виникненням і поширенням юридичного позитивізму намітилася тенденція до переваги формального розуміння джерел права. В цілому ж, незважаючи на неминуче спрощення предмета дослідження, концепції права стрияли перегляду усталених стереотипів і різноплановому розгляду джерел права. Джерела права – це зовнішні форми закріплення нормотворчої волі суспільного об'єднання, що має власні цілі, самостійні способи їх досягнення та здатна легітимно забезпечити через примус виконання власних приписів (держави чи релігійної деномінації).

Учені-каноністи XIX – початку XX ст.ст. у своїх працях дотримувались певної правової концепції розуміння джерел права. Посилаючись на істотні відмінності між світським і канонічним розумінням основних форм існування

права, вони інколи намагалися уникати навіть будь-яких визначень цієї категорії. Позиції ж сучасних дослідників канонічного права можна поділити на дві категорії: 1) консервативну (синкретичний аналіз існуючих випробуваних часом авторитетних моделей певного явища); 2) еволюційну (спроба піднесення за допомогою сучасних наукових методів категорійно-понятійного апарату канонічного права до сьогоденного рівня розвитку „світської” юриспруденції). Джерела канонічного права можна визначити як зовнішні форми закріплення нормотворчої волі релігійного об'єднання.

2. Християнське канонічне право, як і більшість інших релігійно-правових систем, не можна звести ні до рівня правового інституту, ані до рівня галузі права (адже до його складу входять усі елементи правової системи, що дозволяє характеризувати канонічне право як самостійну сферу права). Дія канонічно-правової норми вищого рівня ніяк не обмежена сферою дії норм національного законодавства. У цьому відношенні подібні норми наділені значно більшою універсальністю і територіально-часова сфера їхньої дії визначається лише органами церковного управління відповідного рівня.

Сучасне християнське канонічне право в ієрархічній системі правових явищ належить розглядати як автономну надкорпоративну правову систему, що є частиною сім'ї релігійного права.

3. Джерела канонічного права врегульовують особливий тип суспільних відносин, пов'язаних з: 1) вступом особи до певної релігійної організації, релігійною практикою та припиненням членства; 2) накладенням на порушника канонічно-правової норми певного покарання; 3) визначенням статусу корпоративних об'єднань, що виникли в певному релігійному об'єднанні; 4) відносинами між релігійними організаціями різних рівнів; 5) відносинами між релігійними організаціями та державою і організаціями нерелігійного типу. Для них характерний також власний предмет (відносини, пов'язані із задоволенням релігійних потреб) та методи нормативного врегулювання (імперативний, диспозитивний, змішаний і акривія та ікономія в якості специфічних методів). Особливості джерел канонічного права проявляються і в їх класифікації, для якої типовим є виділення специфічних нехарактерних для світського права видів правових джерел (Біблія, церковне передання, канонічний звичай, церковне законодавство та ін.).

4. Головна ознака, що визначає специфіку джерела канонічного права у матеріальному аспекті – це нормотворча воля, яка субстантивується у певних органах, які легітимно здатні створювати нові джерела права і самим фактом волевиявлення закріплювати за ними загальнообов'язковий до виконання всіма адресатами статус. Носієм цієї волі у цьому випадку є не держава, а окремі релігійні організації та об'єднання, що прямо чи опосередковано беруть участь у канонічному нормотворчому процесі.

5. Застосовуючи формально-логічний підхід, матеріальним джерелом канонічного права християнської церкви, у власному розумінні терміну, може називатися лише суб'єктивована нормотворча воля релігійного об'єднання, адже лише вона уповноважена ствердити автентичність виразу волі Бога та шляхом рецепції вибірково включити окремі нормотворчі вияви державної волі до діючої системи релігійного права. Можна виділити три види матеріальних джерел східнохристиянського канонічного права – суб'єктивовану нормотворчу божественну, церковну та державну волю.

6. Формальні джерела канонічного права – це форми зовнішнього виразу канонічно-правових норм. Видами таких джерел є священні (біблійні) приписи, канонічно-правовий звичай (канонічний припис, що сформувався внаслідок однотипного повторення певних юридично значимих дій на протязі певного часу, який інтегрований суб'єктами канонічної правотворчості до системи діючого релігійного права), канонічний акт (офіційний акт-документ компетентного органу церковного управління, що містить канонічно-правові норми), канонічний прецедент (рішення церковних органів, наділених судовими повноваженнями, що служать зразками для вирішення подібних справ у майбутньому і мають зобов'язальний характер), внутрішньоцерковний та міжцерковний канонічно-правовий договір (канонічний акт, базований на взаємному волевиявленні сторін, яким створюється канонічно-правова норма).

7. У східному християнстві юридична доктрина посідає важливе місце серед джерел канонічного права. Її значення не вичерпується формально-регулятивним аспектом. Юридична доктрина – головний чинник у розвитку канонічно-правової науки та засобів регулятивного впливу. З часу фактичного припинення у православній церкві процесу створення універсальних канонічних приписів найвищого рівня, юридична доктрина (яка включає, окрім інших елементів, ще й правові принципи та авторитетні тлумачення) може вважатися ключовим методом пристосування існуючого канонічно-нормативного матеріалу до вимог мінливих церковних відносин.

8. Особливості систематизації джерел канонічного права зумовлюються унікальністю канонічно-правових відносин, що ними врегульовуються, та особливою природою релігійного об'єднання (церкви) як основного суб'єкту систематизаційного процесу. Слід констатувати і те, що є всі об'єктивні підстави застосовувати напрацьований науковий доробок щодо закономірностей систематизації норм світського права для порівняльного теоретико-правового аналізу систематизації норм канонічного права. Однак, відзначаючи спорідненість за правовою природою, не можна не зауважити, що на протязі тривалого часу паралельного розвитку системи релігійного та світського права набули досить багато суттєвих специфічних

ознак, що знайшли своє вираження у меті, завданнях, методах, способах та стадіях систематизації канонічно-правових приписів.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Місевич С.В. Українські джерела канонічного права // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні. – Вип. 2. Матеріали доповідей і тези виступів наукової конференції викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича (4-5 травня 1995 р.). – Чернівці, 1995. – С. 91-95.
2. Місевич С.В. Специфіка джерел канонічного права православної церкви як теоретико-правова проблема // Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. – Вип. 55: Правознавство. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 12-15.
3. Місевич С.В. Біблія як джерело канонічного права // Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. – Вип. 75: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 27-31.
4. Місевич С.В. Особливості систематизації норм канонічного права // Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. – Вип. 91: Правознавство. Чернівці: Рута, 2000. – С. 5-9.
5. Місевич С.В. Біблія як фундаментальне джерело канонічного права православної церкви // Біблія і культура. 36. наук. статей. – Вип. 2. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 204-208.
6. Місевич С.В. Канонічне право як окрема специфічна система права // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Україна: поступ у майбутнє (спецвипуск). – К., 2000. – С. 267-270.
7. Місевич С.В. Матеріальні джерела канонічного права // Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. – Вип. 147: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 23-27.
8. Місевич С.В. Юридична доктрина (тлумачення визначних каноністів) як джерело канонічного права // Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. праць. – Вип. 154: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 37-40.
9. Місевич С.В. Поняття джерел канонічного права // Ерліхівський збірник юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – Вип. 3. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 117-120.
10. Місевич С.В. Правовий звичай як джерело канонічного права східної християнської церкви // Наукові записки. Серія „Право”. – Вип. 5. – Острогор, 2004. – С. 261-267.

АНОТАЦІЯ

Мисевич С.В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз).
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Дисертація присвячена визначенню теоретико-правової специфіки джерел канонічного права східної християнської церкви як однієї з релігійних правових систем.

У роботі розкривається поняття джерел канонічного права як зовнішніх форм закріплення нормотворчої волі самостійного релігійного об'єднання, проаналізована специфіка джерел канонічного права відносно джерел світського права та інших релігійних правових систем, розглядаються різні види джерел канонічного права: матеріальні, формальні та юридична доктрина. З'ясовуються особливості систематизації джерел канонічного права.

Ключові слова: канонічне право, джерела права, матеріальні джерела права, формальні джерела права, юридична доктрина, систематизація норм, теоретико-правовий аналіз.

АННОТАЦИЯ

Мисевич С.В. Источники канонического права (теоретико-правовой анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертация посвящена определению теоретико-правовой специфики источников канонического права восточной христианской церкви как одной из религиозных правовых систем.

Современное христианское каноническое право анализируется как автономная надкорпоративная правовая система, являющаяся частью семьи религиозного права.

В работе раскрывается понятие источников канонического права как внешних форм закрепления нормотворческой воли самостоятельного религиозного объединения, проанализирована специфика источников канонического права относительно источников светского права и других религиозных правовых систем, рассматриваются разные виды источников канонического права: материальные, формальные и юридическая доктрина.

Материальным источником канонического права христианской церкви есть субъективированная, создающая правовые нормы, воля религиозного объединения, которая уполномочена подтверждать аутентичность форм выражения божественной воли и путем рецепции избирательно включать некоторые государственные нормы в систему действующего религиозного права. Следуя традиции, можно выделить три вида материальных источников восточно-христианского права: субъективированную нормотворческую божественную, церковную и государственную волю.

Формальные источники канонического права – это внешние формы выражения каноническо-правовых норм. Видами таких источников есть священные (библейские) предписания, каноническо-правовой обычай (каноническое предписание, сформированное долгосрочным однотипным повторением неких юридически значимых действий, которое интегрировано субъектами канонического нормотворчества в систему действующего религиозного права), канонический акт (официальный акт-документ компетентного органа церковного управления, который вмещает канонически-правовые нормы), канонический прецедент (решения церковных органов, наделенных судебными полномочиями, которые служат образцами для решения подобных дел в будущем), внутреннецерковный и межцерковный договор – канонический акт, базирующийся на взаимном волеизъявлении сторон, которым создаются канонически-правовые нормы.

Особенности систематизации источников канонического права обуславливаются уникальностью канонических правоотношений и специфичной природой религиозного объединения (церкви) как основного субъекта систематизационного процесса.

Основные тенденции развития церковного законодательства на современном этапе обуславливаются острым пониманием всеми субъектами канонических правоотношений необходимости созыва и проведения следующего общеправославного собора как единственного органа, наделенного компетенцией решать канонические вопросы общего характера. На современном этапе назрела необходимость выработки единых согласованных концептуальных основ развития канонического права на будущее.

Реформирование канонического права, принимая во внимание парадигму неизменности вероучительного элемента, скорее всего, будет проходить в форме поднятия канонического урегулирования до уровня современных, наработанных аналитической юриспруденцией, механизмов.

Ключевые слова: каноническое право, источники права, материальные источники прав, формальные источники прав, юридическая доктрина, систематизация норм, теоретико-правовой анализ.

SUMMARY

Misevych S.V. The Background Of Canon Law (law-theoretic analysis). – Manuscript.

This dissertation (thesis) is for conferring the scientific degree of Candidate of Law Sciences, speciality 12.00.01 – Theory and History of State & Law, History of Political and Lawful Studies – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2005.

The dissertation deals with the problem of determining law-theoretic subject specificity of Canon Law background of Eastern (Orthodox) Christian Church as one of the religious lawful systems.

The idea of the Canon Law background as external forms of consolidation of rulemaking will of independent religious association has been revealed and the specificity of Canon Law background in comparison with Secular Law and other religious lawful systems has been analyzed. Different kinds of Canon Law background as material, formal and juridical doctrine have been studied, too. The peculiarities of systematization of Canon Law background have also been explicated.

Key words: Canon law, law background, material background of law, formal background of law, juridical doctrine, systematization of legal regulation, law-theoretic analysis.